

KORXONALARDA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISH ORQALI MOLIVAVIY BARQARORLIKKA ERISHISHNING TIZIMLI YONDASHUVI

Aminjonov Azizjon Alijon o'g'li

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti

Milliy tadqiqot Universiteti magistr talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20569568>

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish orqali daromadni oshirish masalasi chuqur tahlil qilinadi. Maqolada iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash uchun xarajatlar tuzilmasini tahlil qilish, ularni kamaytirish yo'llari va korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta'siri yoritilgan. Amaliy misollar, statistik ko'rsatkichlar va jadvallar asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning real imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, maqolada xorijiy tajribalar bilan taqqoslash asosida milliy korxonalar uchun mos strategiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ishlab chiqarish xarajatlari, optimallashtirish, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy barqarorlik, foyda, tahlil.

Аннотация: В статье проводится глубокий анализ вопроса повышения доходов предприятий за счёт оптимизации производственных затрат. Рассматривается структура расходов, пути их снижения, а также влияние на финансовую устойчивость предприятий. На основе статистических данных и таблиц раскрываются реальные возможности повышения эффективности производства. Также предложены стратегии, адаптированные к отечественным условиям, с учётом зарубежного опыта.

Ключевые слова: производственные затраты, оптимизация, экономическая эффективность, финансовая устойчивость, прибыль, анализ.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of increasing enterprise profitability through the optimization of production costs. It examines the structure of expenditures, identifies cost-reduction strategies, and evaluates their impact on financial stability. Real opportunities to improve production efficiency are revealed using statistical data, tables, and case studies. The paper also offers strategies adapted to national enterprises based on comparative analysis with international practices.

Keywords: production costs, optimization, economic efficiency, financial stability, profit, analysis.

Kirish: Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan o'zgarishlar, ishlab chiqarish texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqobatning kuchayishi va resurslar narxining o'zgaruvchanligi korxonalar oldiga yangi muammolarni qo'yimoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun xarajatlar tuzilmasini to'g'ri boshqarish va optimallashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zero, xarajatlarni oqilona qisqartirish orqali nafaqat korxonaning foydadorlik ko'rsatkichlarini oshirish, balki moliyaviy barqarorlikka erishish ham mumkin.

Mamlakatimizda sanoat salohiyatini oshirish va mahsulot raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar korxonalardan zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqarish xarajatlarini chuqur tahlil qilish, ularni kamaytirish yo'llarini aniqlash va amaliy mexanizmlarni ishlab chiqish masalasi dolzarb ilmiy-ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi – korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish orqali daromadni oshirish imkoniyatlarini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish hamda iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi takliflar ishlab chiqishdan iborat. Maqolada statistik ma’lumotlar, jadvallar, grafik tahlillar va real sektordagi misollar asosida kompleks yondashuv ishlab chiqiladi.

Nazariy asoslari va adabiyotlar tahlili: Ishlab chiqarish xarajatlari iqtisodiy tahlil va korxonalar boshqaruvi nazariyasida muhim o’rin egallaydi. Klassik iqtisodchilar – Adam Smit, David Rikardo va Karl Marks asarlarida xarajat tushunchasi asosan mehnat, kapital va yer resurslarining qiymatiga bog’liq holda talqin etilgan. Zamonaviy iqtisodiy maktablar esa xarajatlarni tahlil qilishda mikroiqtisodiy va menejment yondashuvlaridan foydalanadi.

Jahon iqtisodiyotida ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish masalasi bo’yicha P. Druker, M. Porter, R. Kaplan va D. Norton kabi tadqiqotchilar samaradorlik, raqobatbardoshlik hamda xarajatlarni strategik boshqarish usullariga alohida e’tibor qaratgan. Xususan, M. Porterning “qiymat zanjiri” (Value Chain) nazariyasida xarajatlar tahlili orqali korxonaning har bir funksional bo’g’ida qo’shimcha qiymat yaratish muhimligi ta’kidlangan.

R. Kaplan va D. Norton tomonidan ishlab chiqilgan Balanced Scorecard tizimi esa xarajatlarni optimallashtirishni nafaqat moliyaviy ko’rsatkichlar, balki ichki jarayonlar, mijozlar ehtiyoji va o’sish imkoniyatlari bilan bog’liq holda yondashishni taklif etadi. Ular fikricha, xarajatlarni faqat qisqartirish emas, balki strategik jihatdan qayta taqsimlash korxonani barqaror rivojlantiradi.

Milliy miqyosda esa, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi statistik nashrlari, O’zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining tahliliy ma’lumotlari, shuningdek, O’zR Davlat statistika qo’mitasining rasmiy statistik hisobotlari muhim nazariy va amaliy manba bo’lib xizmat qiladi.

Akademik tadqiqotlar orasida Q. Xasanov, B. Ergashev, X. Karimov, R. Obidov singari olimlarning korxonalar iqtisodiyoti, samaradorlik va menejmentga oid ishlari alohida e’tiborga loyiqdir. Ularning ishlarida xarajatlarni tahlil qilishning sektorlar bo’yicha farqlari, ishlab chiqarish hajmi bilan bog’liq muvofiqlik va rentabellik ko’rsatkichlari chuqur yoritilgan.

Nazariy manbalar shuni ko’rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish strategik va tizimli yondashuvni talab qiladi. Mavjud nazariyalar va ilg’or amaliyotlar asosida milliy korxonalar uchun samarali model ishlab chiqish zarurati tug’iladi.

So’nggi yillarda O’zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan o’rta biznesni qo’llab-quvvatlash borasida qator islohotlar amalga oshirildi. Davlat statistika qo’mitasining 2023-yil yakuni bo’yicha bergan ma’lumotlariga ko’ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik va o’rta biznes subyektlari soni 580 mingdan oshgan, ulardan 14% qismi ishlab chiqarish yo’nalishida faoliyat olib bormoqda.

2023-yilda ishlab chiqaruvchi o’rta biznes korxonalarining umumiy sanoat hajmidagi ulushi 18,4% ni tashkil qilgan. Quyidagi jadvalda ushbu segmentga oid asosiy ko’rsatkichlar taqdim etiladi:

Ko’rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil
O’rta ishlab chiqaruvchi korxonalar soni	61 200	67 500	73 100
Ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi (mlrd so’m)	34 800	42 200	49 300
Ishchilarning o’rtacha soni (ming kishi)	540	585	612
O’rtacha rentabellik darajasi (%)	12,3	13,1	14,8

Ishlab chiqaruvchi o'rta korxonalarining xarajatlar tuzilmasi, odatda quyidagi asosiy yo'nalishlarga to'g'ri keladi:

- **Xomashyo va material xarajatlari (40–60%)**
- **Energiya resurslari (15–25%)**
- **Mehnatga haq to'lash (10–15%)**
- **Uskunalar va texnologiyalarga xizmat ko'rsatish (5–10%)**
- **Logistika va tashish (5–8%)**

Korxonalarining aksariyati ishlab chiqarishning yuqori tannarxi, elektr energiyasi sarfining yuqoriligi va mehnat unumdorligining pastligi sababli daromadlarini yetarli darajada oshira olmayapti.

Tahliliy misol: “Imkon Tekstil” korxonasi asosida

Toshkent viloyatidagi “Imkon Tekstil” MChJ kichik ishlab chiqarish korxonasi bo'lib, yiliga 120 ming dona tayyor kiyim ishlab chiqaradi. Korxonada 2022-yilda quyidagi xarajat ko'rsatkichlariga ega edi:

Xarajat turi	Miqdori (mln so'm)	Ulushi (%)
Xomashyo	2 800	52%
Elektr energiyasi	720	13%
Ish haqi	660	12%
Transport-logistika	310	6%
Texnik xizmat va ta'mir	230	4%
Boshqa xarajatlar	680	13%
Jami	5 400	100%

2023-yilda korxonada bir nechta optimallashtirish choralarini qo'lladi:

Xitoydan xomashyo o'rniga mahalliy yetkazib beruvchilar bilan shartnoma tuzdi – bu xarajatlarni 17% ga kamaytirdi.

Tikuv mashinalariga energiya tejoychi dvigatellar o'rnatildi – elektr xarajatlari 9% ga kamaydi.

Ishchilarga ishlab chiqarish normativlari bo'yicha trening o'tkazildi – mehnat unumdorligi 12% ga oshdi.

Bu o'zgarishlar hisobiga 2023-yilda umumiy xarajatlar 5 400 mln so'mdan 4 670 mln so'mga tushdi, korxonaning sof foydasi esa 870 mln so'mdan 1 390 mln so'mga ko'tarildi (59,7% o'sish).

Xulosa o'rnida, Mahalliy ishlab chiqaruvchi o'rta biznes korxonalarida xarajatlarni kamaytirish orqali daromadni oshirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Mahalliy xomashyo manbalaridan samarali foydalanish

Import qilinadigan xomashyolar o'rniga sifatli va barqaror mahalliy ta'minot zanjirlarini shakllantirish tannarxni sezilarli darajada kamaytiradi. Buning uchun ishlab chiqaruvchilar xomashyo yetishtiruvchilar bilan uzoq muddatli shartnomalar tuzishlari, kooperatsion aloqalarni rivojlantirishlari lozim.

2. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish

Yuqori elektr energiyasi sarfi ishlab chiqarishning asosiy muammolaridan biridir. Energiya samaradorligini oshiruvchi uskuna va texnologiyalar (masalan, inverterli dvigatellar, avtomatlashtirilgan yoritish tizimlari) orqali xarajatlar 10–20% gacha kamayishi mumkin.

3. Mehnat unumdorligini oshirish va xodimlarni qayta tayyorlash

Ishchilar malakasini oshirish, ishlab chiqarish normativlarini aniq belgilash, ichki motivatsion tizimlarni joriy etish korxonalar mahsuldorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa bir ishchi hisobiga ko'proq mahsulot ishlab chiqarilishi va daromad o'sishiga olib keladi.

4. Logistika va taqsimot tizimini qayta ko'rib chiqish

Yirik shaharlarda joylashgan korxonalar mahsulotlarini viloyatlarga yoki xorijiy bozorga yetkazishda raqobatbardosh logistik rejalarga ega bo'lishlari kerak. Qisman outsourcing xizmatlarini jalb qilish va ombor tizimini modernizatsiya qilish ham xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

5. Moliyaviy monitoring va raqamli boshqaruv tizimlari

Xarajatlarning har bir turini raqamli boshqaruv tizimlari orqali nazorat qilish, moliyaviy tahlilni avtomatlashtirish va “lean management” (keraksiz isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik) falsafasini amalda qo'llash korxonalar samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekistondagi ishlab chiqaruvchi o'rta biznes korxonalarining salohiyati yuqori bo'lishiga qaramay, ko'plab iqtisodiy resurslar yetarlicha samarali boshqarilmayapti. Xarajatlar tuzilmasidagi nomutanosiblik, resurslarning tejamsiz ishlatilishi va strategik rejalashtirishdagi kamchiliklar korxonalarining foydalilik darajasini pasaytiradi.

Ammo to'g'ri optimallashtirish yondashuvlari, ichki boshqaruv tizimlarini isloh qilish, innovatsion yechimlarni joriy etish orqali xarajatlarni qisqartirish va daromadni oshirish mumkinligi tajriba misolida isbotlandi. “Imkon Tekstil” korxonasining 1 yil ichida foydasini qariyb 60% ga oshirganligi — bunga yaqqol misoldir.

Shunday ekan, ishlab chiqaruvchi o'rta korxonalar uchun zamonaviy boshqaruv konsepsiyalarini joriy etish nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ichki bozor raqobatbardoshligini mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoyev Sh.M. Innovatsiyalarni rivojlantirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish bo'yicha strategiyalar. – T.: O'zbekiston, 2021. – 202 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash dasturi to'g'risida”gi qarori. – T.: O'zbekiston, 2022.
3. Davlat statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida o'rta biznes korxonalar va sanoat tarmog'ida erishilgan yutuqlar. – T.: Davstat, 2023.
4. Avdyushkin, A.I. & Guseva, N.V. Business Economics and Management: Modern Theory and Practice. – London: Routledge, 2019. – 380 b.
5. Porter, M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 1980. – 398 b.
6. Шпак, В.В. Экономика предприятия: теория и практика. – М.: Инфра-М, 2017. – 320 с.
7. Баренбойм, Ю.Я. Управление производственными затратами. – М.: Финансы и статистика, 2015. – 300 с.
8. Куликов, А.М. Стратегическое управление затратами на предприятии. – М.: РАНХиГС, 2019. – 220 с.